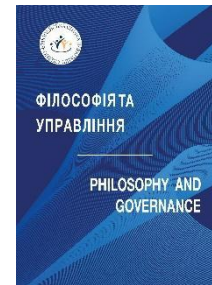

e-ISSN 3041-248X

Філософія та управління

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

Ахіллесова п'ята прав людини: філософські перспективи взаємозв'язку та асиметрії прав людини і демократії

Сергій А. Заєць ¹ *

¹ Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна). Аспірант.

* Автор-кореспондент, e-mail: s.zayetz@gmail.com

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

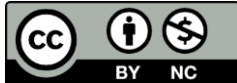
Дослідницька

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.7-8.12](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.7-8.12)

Авторське право

© 2025 автора

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства – Некомерційна 4.0 Міжнародна» (CC BY-NC 4.0).

Стаття присвячена аналізу структурної асиметрії в глобальній системі забезпечення прав людини – дисбалансу між потужними міжнародно-правовими гарантіями для прав людини та відносно слабкими вимогами щодо демократичного режиму. Автор доводить, що ця асиметрія є «Ахіллесовою п'ятою» всієї системи, яка робить її вразливою до феномену «демократичного регресу», процесу, що його яскраво ілюструє послідовний демонтаж демократичних інститутів та механізмів захисту прав людини в Росії. Застосовуючи міждисциплінарний підхід, дослідження простежує, як початково цілісний ліберальний проєкт Просвітництва, сформульований Джоном Локем і заснований на нерозривній тріаді «права людини – демократія – верховенство права», трансформувалася. Розрив між демократичним режимом і правами людини чітко проявився під час конституційних дебатів у США між Федералістом та антифедералістами щодо необхідності ухвалення Білля про права. XX столітті права людини набули сильного міжнародного захисту, втілюючись у зобов'язуючих договорах та механізмах індивідуальних скарг, на відміну від демократичних стандартів, які залишилися переважно декларативними і обмеженими принципом поваги до державного суверенітету. Ця прогалина створює умови для «демократичного регресу» й автократичного легалізму – поступового демонтажу системи стримувань і противаг формально законними засобами, що зрештою створює «франкенштат» – державу з демократичним фасадом, за яким ховається автократична сутність. Цей процес, у свою чергу, підриває й захист прав людини. У висновку наголошується, що слабкість міжнародних механізмів захисту демократії переносить основну відповідальність за її захист на національний рівень, зокрема на органи конституційного контролю та громадянське суспільство.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

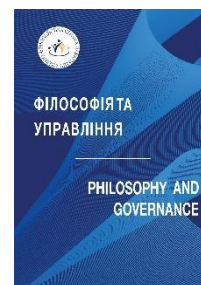
визначення поняття «права людини», демократичний відкат, автократичний легалізм, політична філософія, філософія прав людини, Джон Лок, «Листи Федераліста», антифедералісти.

e-ISSN 3041-248X

Philosophy and Governance

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

The Achilles' Heel of Human Rights: Philosophical Perspectives on the Interdependence and Asymmetry of Human Rights and Democracy

Serghiy Zayets ¹ *

¹ Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine). PhD Student.

* Corresponding Author, e-mail: s.zayetz@gmail.com

ARTICLE INFO

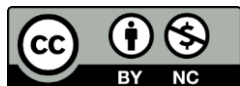
ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.7-8.12](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.7-8.12)

Copyright © 2025
by author

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution—NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

The article examines a structural asymmetry in the global system of human rights ensuring namely, the imbalance between robust international legal guarantees for human rights and comparatively weak requirements for democratic governance. It argues that this asymmetry is the system's "Achilles' heel," rendering it vulnerable to democratic backsliding, a process starkly illustrated by the sequential dismantling of democratic institutions and human rights protections in Russia. Using an interdisciplinary approach, the study traces how the originally integrated Enlightenment liberal project articulated by John Locke – grounded in the inseparable triad of human rights, democracy, and the rule of law – was transformed over time. The rift between democratic governance and human rights was clearly manifested during the U.S. constitutional debates between Federalists and Anti-Federalists over the necessity of a Bill of Rights. In the twentieth century, human rights acquired strong international protection, materialized in binding treaties and individual complaint mechanisms, whereas democratic standards remained largely declaratory and constrained by the principle of respect for state sovereignty. This gap creates conditions for democratic backsliding and autocratic legalism – that is, the gradual dismantling of checks and balances through formally lawful means, ultimately creating a 'Frankenstate' with a democratic facade hiding an autocratic core. This process, in turn, undermines the protection of human rights. The conclusion emphasizes that the weakness of international mechanisms for protecting democracy shifts primary responsibility for its safeguard to the national level, in particular to constitutional review bodies and civil society.

KEYWORDS

definition of human rights, democratic backsliding, autocratic legalism, political philosophy, philosophy of human rights, John Locke, The Federalist Papers, Anti-Federalists.

1. Вступ

У сучасному міжнародному політичному дискурсі права людини, як правило, згадуються як елемент тріади, іншими двома складниками якої є демократія та верховенство права. В цьому контексті ми хотіли б продемонструвати взаємозв'язок між демократією і правами людини з перспективи останніх. За задумом конструкторів ліберального суспільства епохи Просвітництва, специфічний нормативний корпус прав людини та демократичний політичний режим, діючи за принципом верховенства права, мали б підтримувати одне одного та разом обмежувати свавілля національних урядів. Однак на практиці між ними утворилася істотна структурна асиметрія, внаслідок якої демократичний режим сьогодні виявляється найслабкішим елементом, що ставить під загрозу дієвість всієї системи забезпечення прав людини.

Стаття присвячена дослідженню зазначеної структурної асиметрії (дисбалансу), який виражається в нерівномірності розвитку та інституційного забезпечення міжнародно-правових гарантій для демократичного режиму та прав людини, за якої останні мають значно більш розгалужену та дієву систему захисту. В статті простежується взаємозв'язок демократії і прав людини від філософсько-політичних дебатів раннього Просвітництва до сучасної архітектури міжнародного права. Головна теза полягає в тому, що зазначена асиметрія є «Ахіллесовою п'ятою» всієї системи. Відсутність дієвих гарантій дотримання демократичного режиму створює умови для «демократичного регресу», а звідси – і до руйнування всієї системи забезпечення прав людини.

Приклад деградації забезпечення прав людини в росії разом зі згортанням демократичних інститутів і сповзанням в бік авторитарно-тоталітарної держави з одного боку та виклики, з якими стикається Україна внаслідок російського вторгнення, підкреслюють актуальність дослідження цих питань в сучасній суспільно-політичній ситуації.

2. Огляд літературних джерел

Огляд поєднує герменевтичну реконструкцію філософських аргументів, доктринально-правовий аналіз зобов'язальних норм та залучення критичних політологічних досліджень. Представлений огляд має міждисциплінарний характер і демонструє перехід від філософських ідей до їх нормативного втілення в міжнародному праві і рефлексивний аналіз в контексті сучасної політичної науки. Він охоплює джерела, які безпосередньо стосуються взаємозв'язку між нормативним комплексом прав людини і демократичним режимом і спрямований на забезпечення репрезентативності ідей без мети забезпечити повне охоплення джерел.

2.1. Концептуальна рамка та робочі дефініції

Попри те, що термін «права людини» набув широкого вжитку в сучасному суспільстві, поняття, яке він позначає, залишається неясним і неточним¹. Це пов'язано з історичними умовами виникнення та розвитку цього поняття, історією застосування терміна, принциповою відкритістю сучасного дискурсу про права людини, різним розумінням цього поняття різними учасниками дискурсу тощо. Різні контексти можуть породжувати множинні дефініції, і це вимагає від нас навести таке визначення поняття прав людини, яким ми будемо послуговуватися в нашому дослідженні.

Видається так, що сьогодні в Україні *практичний* юридичний дискурс про права людини² точиться головним чином навколо Європейської конвенції про захист прав людини (ЄКПЛ) і того, як цю Конвенцію тлумачить Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). В дещо ширшому аспекті також може йтися про Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) та інші спеціальні договори про права людини, що стосуються, наприклад, запобігання тортурам, ліквідацію певних форма дискримінації тощо, і практику органів, які мають

¹ Shcherbyna, O., & Zayets, S. (2024). Difficulties of interpreting the concept of "human rights": A logical and philosophical aspect. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(10), 57–62. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2024/10-11/11>

² Терміном «практичний юридичний дискурс» в цьому дослідженні позначається дискурс, що стосується вирішення практичних ситуацій на підставі міжнародних стандартів прав людини, правозастосування.

юрисдикцію стежити за дотриманням цих договорів (насамперед, це Комітети ООН: Комітет з прав людини, Комітет проти тортур та ін.)

Підставою для такого підходу є те, що невідповідність національного законодавства і практики міжнародним зобов'язанням України може бути оскаржена до міжнародних органів (ЄСПЛ, КПЛ ООН та ін.) Попри повагу цих органів до національного суверенітету, субсидіарний характер ЄКПЛ, м'який характер висновків (views) КПЛ ООН та ін., саме міжнародні стандарти прав людини мають безпосередній вплив на національну дійсність, вимагаючи перегляду судових рішень, імплементації змін до законодавства тощо. В цьому контексті є слушною думка Mayerfeld про те, що міжнародне право прав людини доповнює національний конституційний порядок [14, с. 73].

З цього погляду, нормативний контекст прав людини утворюють зобов'язання держав-учасниць відповідних міжнародних договорів. Зокрема, це безпосередньо впливає зі змісту статті 1 ЄКПЛ або статті 2 МПГПП³, які сформульовані в термінах зобов'язань держав. Зміст цих договорів, зокрема, демонструє, що саме зобов'язальний компонент з боку держав становить головний аспект відносин, яким їх присвячено. Ці зобов'язання держави взяли одна перед одною: жодна людина, діючи від власного імені, не підписала жоден з міжнародних договорів, хоча б формально набуваючи за його умовами статус особи, перед якою Уряди взяли на себе зобов'язання. З цієї підстави деякі дослідники піддають міжнародне право прав людини критиці як «антидемократичне»: широкі народні маси як не були залучені до процесу підготовки текстів міжнародних актів, так і не мають можливості впливу на зміст відповідних норм [14, с. 186].

Ухвалення ЄКПЛ було обумовлено наміром забезпечити «колективне гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації» (collective enforcement of certain of the rights stated in the Universal Declaration), про що зазначено в Преамбулі до цієї Конвенції. Йдеться, насамперед, про відповідальність держав одна перед одною. Таке «колективне гарантування» здійснюється шляхом утворення міждержавних органів, таких як ЄСПЛ, Комітет Міністрів Ради Європи та ін.

З погляду окремої людини, такі гарантії стають ефективними і забезпечені певним захистом передусім завдяки тому, що передбачені механізми індивідуальних звернень, якими може скористатися кожен. Серед механізмів, що передбачають інститут індивідуальних скарг, звернення до ЄСПЛ є найбільш популярним, але не єдиним. Аналогічний задум також закладено в МПГПП і Факультативний протокол (ФП) до нього⁴, проте тут ситуація має особливості: право на індивідуальну скаргу не визнали близько 40 % країн світу⁵. Інші спеціалізовані договори ООН про права людини (щодо заборони катувань, про права дитини, про ліквідацію різних форм дискримінації тощо) демонструють схожу до МПГПП і ФП картину.

Таким чином, коли йдеться про поняття прав людини, ми будемо орієнтуватися на сучасний *практичний* юридичний дискурс в Україні. Орієнтація у визначенні терміна «права людини» саме на практичний юридичний дискурс дозволяє уникнути суто умоглядних суперечок і орієнтується на дійсність. Ми будемо виходити з того, що терміном «права людини» позначається сукупність нормативних положень, передбачених відповідними міжнародними

³ Якщо для цього немає особливих підстав, посилання на ЄКПЛ і МПГПП наводяться саме в такому порядку – спочатку ЄКПЛ, потім МПГПП – оскільки це відповідає хронології підписання і набуття чинності цими договорами (ЄКПЛ була підписана 4 листопада 1950 року і набрала сили 03 вересня 1953 року; МПГПП – 16 грудня 1966 і 23 березня 1976 року відповідно). Хронологія визначає наявність або відсутність впливу формулювань одного договору на інший.

⁴ Факультативний протокол встановлює юрисдикцію Комітету ООН з прав людини розглядати індивідуальні звернення і ухвалювати висновки (Views). Він був підписаний і ратифікований одночасно з МПГПП. Текст ФП доступний за посиланням: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-international-covenant-civil-and-political>

⁵ МПГПП ратифікувала переважна більшість країн світу (174), не ратифікували 23 (це такі країни, як Саудівська Аравія, ОАЕ, М'янма, Китай тощо). Натомість Факультативний протокол, який наділяє окремих громадян правом скажитися на недотримання урядами своїх зобов'язань за Пактом, ратифікували лише 116 країн, а 81 – ні (до останніх, зокрема, належать США, значна частина країни Африки та переважна більшість азійських країн). Таким чином, в 58 країнах, які ратифікували МПГПП, але не ратифікували ФП, Пакт залишається звичайним міждержавним договором, а людина залишається пасивним об'єктом цих договорів, а ставлення до людей з боку влади цих держав – поза ефективним контролем. Дані наведено станом на 15 серпня 2025 р. Більш детально інформацію про ратифікацію цих документів див. за посиланням: <https://indicators.ohchr.org>

договорами, які передбачають зобов'язання держав-учасниць забезпечити певне поведження з усіма⁶, хто перебуває під їхньою юрисдикцією. Таке визначення найкраще відповідає патосу обвинувачення на адресу держави, в контексті якого ЄСПЛ розглядає індивідуальні або міждержавні скарги. Виходячи з цього, на більш абстрактному рівні права людини можна визначити як сукупність соціально-політичних норм, що визначають відносини між державною владою і підпорядкованими їй людьми, обмежуючи владу і покладаючи на державу обов'язок забезпечити певне ставлення до людини.

Однак попри розлоге обґрунтування робочого визначення прав людини ми, на жаль, не зможемо запропонувати такого ж задовільного визначення поняття демократії або демократичного політичного режиму і це обумовлено об'єктивними причинами. По-перше, навряд чи про демократію може йтися в термінах зобов'язань держав в тому сенсі, як щойно йшлося про права людини. По-друге, окрім дійсної множинності демократичних форм це пов'язано також з відсутністю універсального визначення демократії і відкритістю цього поняття для різних інтерпретацій. Зокрема, в Резолюції ГА ООН «Підтримка системою Організації Об'єднаних Націй зусиль урядів щодо розвитку та зміцнення нових або відроджених демократій»⁷ констатовано, що хоча «демократії мають спільні риси, не існує якоїсь однієї моделі демократії» та що «демократія не є власністю якоїсь країни чи якогось регіону» (democracies share common features, there is no single model of democracy and that democracy does not belong to any country).

З огляду на це, єдиною ознакою, на яку ми можемо спертися у витлумаченні демократичного правового режиму, ми запозичимо з тексту статті 21 Загальної декларації: це такий режим, в якому воля народу є основою легітимної влади уряду (The will of the people shall be the basis of the authority of government) і відбуваються періодичні вільні вибори⁸. Попри широкі межі, які допускає таке витлумачення демократії, воно дозволяє відмежувати від демократії недемократичні режими – такі як авторитарний або тоталітарний.

З урахуванням запропонованих визначень і висловлених застережень ми перейдемо до подальшого дослідження.

2.2. Історико-філософський аспект

Ми розпочнемо наш огляд з історико-філософського аспекту становлення ідеї прав людини у працях Лока, Міля та інших філософів XVII-XIX ст.ст. Межі огляду визначаються періодом, коли дискурс мав здебільшого теоретико-проектний характер і був спрямований на створення нової дійсності (на відміну від подальших періодів, які стосуються рефлексії вже існуючої реальності).

На нашу думку, філософсько-теоретичний дискурс, який ми сьогодні назвали б дискурсом про права людини, на своєму початку не мав вигляду такого і стосувався радше покращення політичного ладу для тогочасного суспільства. Ба більше, комплекс норм, який би стосувався прав людини, в той період не виокремлювався з загального політичного проекту, як це має місце сьогодні.

Цей дискурс (або те його відгалуження, яке ми б ідентифікували як початок дискурсу про права людини), започаткував Джон Лок в своєму Другому Трактаті про правління (1689). Переосмислюючи мисленнєвий експеримент Томаса Гобса щодо дополітичного стану суспільства, Лок запропонував політичну конструкцію, яка базується на верховенстві права, демократичному представництві в законодавчому органі і нездоланних для влади обмеженнях, встановлених природним правом (які ми сьогодні назвали б власне правами людини). Він виходив з того, що надання людині або групі людей (колективному уряду) необмеженої влади над іншими, як це пропонував Гобс, загрожує тим, що владу може бути використано всупереч

⁶ В контексті МПГПП це стосується лише фізичних осіб, тоді як ЄКПЛ поширює свої гарантії також і на юридичних осіб приватного права, якщо вони за своєю природою можуть бути застосовані до юридичних осіб.

⁷ UN GA. Support by the United Nations system of the efforts of Governments to promote and consolidate new or restored democracies A/RES/62/7, 8 November 2007. Retrieved: <https://undocs.org/A/RES/62/7>

⁸ Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у Парижі 10 грудня 1948 року (резолюція Генеральної Асамблеї 217 А). Доступно за посиланням укр.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 або англ.: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

інтересам підданих (підпорядкованих). З огляду на це він запропонував обмежити повноваження уряду декількома засобами, першим серед яких є закон (For all the Power the Government has ... it ought to be exercised by established and promulgated Laws) [ТТ 2.137]⁹. Будь-які закони, за Локом, має ухвалювати лише представницький законодавчий орган (...the first and fundamental positive Law of all Commonwealths, is the establishing of the Legislative Power... which the publick has chosen and appointed) [ТТ 2.134]. У такий спосіб – шляхом ухвалення законів, що обмежують Уряд – мали б бути визначені межі, які народ хотів би встановити для свого правителя і які правитель не може переступати.

Проте, і представницький орган може бути не позбавлений вад, а тому поза тим, на думку Лока, мають враховуватися обмеження вищого порядку, які поширюються як на правителя, так і на законодавчий орган і які визначені Природним Законом, що «постає як Вічне Право для всіх людей, включно з законодавцями» (the Law of Nature stands as an Eternal Rule to all Men, Legislators as well as others. The Rules that they make for other Men's Actions, must, as well as their own, and other Men's Actions, be conformable to the Law of Nature) [ТТ 2.135]¹⁰.

Таким чином, межі повноважень Уряду і відносини між владою і підданими має визначати принцип, який сьогодні ми б назвали принципом верховенства закону (верховенства права)¹¹. Цей принцип, за Локом, має два складники: змінної частини (законів, що ухвалюють законодавці), і вічного Природного Закону. Останній, за Локом, гарантує право на життя, особисту свободу, власність та свободу релігії – деякі з тих прав, що сьогодні передбачені міжнародним правом прав людини¹².

В подальшому, коли в окремих країнах вже була побудована держава за «кресленнями» Лока, на практиці стали помітні певні недоліки системи. Зокрема, Алексіс де Токвіль в своїй праці «Демократія в Америці» відзначив загрозу тиранії більшості (Tyranny of the Majority) в демократичному суспільстві (дещо м'якше у нього це звучить також як «всемогутність більшості» – Omnipotence of the Majority). Він підкреслив, що тим, хто не поділяє погляди більшості або не відповідає їм, ніде шукати захисту від більшості: парламент обраний більшістю призначає Уряд, який представляє більшість, в суспільстві домінує думка більшості, а спроба висловити думку, яка може викликати агресивну реакцію тих, хто поділяє переконання більшості, може виявитися вкрай небезпечною, бо нема в кого шукати захисту [21, с. 402–450].

Реагуючи на спостереження Токвіля, Джон Стюарт Міль, серед іншого, запропонував вдосконалення принципів побудови відносин між людиною та урядом. Він запропонував посунути межу допустимого втручання в особисті свободи на користь людини. Зокрема, на його думку, єдиною правомірною метою, з якою може здійснюватися влада над будь-яким членом цивілізованого суспільства проти його волі, має бути запобігання завданню шкоди іншим (the only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others) [15, с. 14]. Цей поворот дебатів окреслив складний зв'язок між демократичними процедурами й інститутами та нормативним корпусом прав людини.

⁹ Оскільки серед дослідників не існує єдиної системи цитування, ми будемо зазначати посилання на Трактати літерами "ТТ" ("Two Treatises"), позначаючи цифрами номер Трактату та його параграф, наприклад: ТТ 2.135 (Другий Трактат, § 135).

¹⁰ Апеляцію до Природного права в цьому контексті ми розглядаємо як аргументативну схему. Водночас, виходячи з запропонованих робочих дефініцій, ми можемо стверджувати, що комплекс норм, до яких апелював Лок в цьому контексті, відповідає нашому розумінню прав людини – як змістовно, так і за своїми характеристиками.

¹¹ Нам йдеться про верховенства закону (rule by law), коли йдеться про закони, ухвалені парламентом, і про верховенства права (rule of law), коли йдеться про Природний Закон (в термінах Лока). Хоча ми й вважаємо за потрібне уточнити цю термінологічну різницю, для цілей цієї статті таке розрізнення має обмежене значення.

¹² Наведено перелік природних прав, які позначені Локом в явній формі, хоча детальний аналіз дозволяє виявити в працях Лока й згадку про інші права, які сьогодні відображені в міжнародних договорах. Зокрема, Лок, не акцентуючись на них, все ж доволі детально описав гарантії права на справедливий суд, заборону покарання без закону тощо. Формування парламенту на виборній основі Лок, ймовірно, не відносив до вимог Природного Закону [ТТ 2.134].

2.3. Політико-філософський аспект в контексті ухвалення Конституції США

Проте найбільш яскраво дуалізм політичного аспекту (інститутів і процедур, що стосуються організації влади) і прав людини (як нормативного корпусу, що визначає відносини між владою і підпорядкованим населенням) проявився в політичних дебатах так званих Федераліста і Анти-Федераліста в США в ході формування Американської Конституції.

Конституційний конвент затвердив текст Конституції США 17 вересня 1787 року, проте, аби набути чинності, Конституція мала бути ратифікована дев'ятьма штатами. Восени 1787 та навесні 1788 років Александер Гамільтон (Alexander Hamilton), Джеймс Медісон (James Madison) і Джон Джей (John Jay) написали серію з 85 есе, що пояснювали Конституцію та закликали до її ратифікації в штаті Нью-Йорк. Ці есе відомі як «Листи Федераліста» ("The Federalist" або "Federalist Papers") і відіграють значення важливого джерела при тлумаченні Конституції США [11, с. 1–2].

Опонентами Федералісту виступила коаліція популярних політиків з різних Штатів, які критикували проєкт Конституції з різних підстав. Це були аспекти, пов'язані з економікою, повноваженнями центральних органів влади і, зокрема, судів, повноваженнями органів місцевого самоврядування тощо. Так само як і Федераліст, вони публікували свої есе в американських газетах, які всі разом пізніше отримали назву «Листи Анти-Федераліста» ("The Anti-Federalist"). Хоча спільним для всіх антифедералістів було те, що вони виступали проти Конституції, всередині цієї групи не було ані єдності, ані узгодженості, а дехто навіть міг зрештою перейти й до табору опонентів [12, с. 60–72; 20].

Одним із аспектів, який нас цікавить в дебатах Федераліста та антифедералістів, стосувався необхідності закріплення в Конституції Біля про Права. Найбільш виразно суть позиції Федераліста виражена в Листі № 84 (28 травня 1788, автором є Гамільтон). Він зазначив, що суть Біля про права полягає у визначенні того, які права не належать правителю у відносинах між королями і їх підданими; Конституція США ухвалена народом, Уряду належать лише ті повноваження, які прямо надані йому Конституцією, тому дивно було б наголошувати на тому, що Уряд не може щось робити, якщо певні повноваження й так не можуть йому належати [5, с. 416–426]. Тобто, суть дебатів стосувалася не прав людини або їх значущості, а радше питання про їх достатню самоочевидність, як це зазначено в Декларації про незалежність Сполучених Штатів Америки (1776): «Ми вважаємо ці істини самоочевидними: що всі люди створені рівними, що вони наділені своїм Творцем певними невід'ємними правами, що серед цих прав є право на життя, свободу та прагнення щастя» (We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness)¹³

Конституція США була ратифікована необхідною кількістю Штатів без включення до неї Біля про Права і набрала чинності в червні 1789 року. Проте на першому ж засіданні нового Конгресу було запропоновано зміни з метою закріплення основних прав, і Біль про Права, зрештою, був ухвалений у вигляді 12 Поправок, набравши чинності 15 грудня 1791 року¹⁴. Таким чином, цей політичний дискурс завершився формальним закріпленням як демократичного устрою, так і норм про права людини в найвищому законі країни.

2.4. Сучасний міжнародно-правовий аспект

В середині XX століття права людини набули позитивного вираження через ухвалення низки міжнародних актів. Однією з першочергових завдань, які вирішували розробники цих міжнародних актів, стосувалася формулювання того, що, власне, таке є права людини¹⁵.

¹³ Див. за посиланням: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>

¹⁴ The Editors of Encyclopaedia Britannica (2025, May 29). Constitution of the United States of America. Encyclopaedia Britannica. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/Constitution-of-the-United-States-of-America>

¹⁵ В нашому подальшому огляді міжнародних актів, що стосуються прав людини, ми приділимо увагу не лише і не стільки змісту норм, які вони втілюють, але й преамбулі. Преамбули міжнародних актів, хоча традиційно й не розглядаються як прямі джерела зобов'язань, висвітлюють наміри розробників, окреслюють об'єкт та мету документа, а нерідко також надають інформацію про філософський, історичний та політичний контекст, який спрямовує застосування та еволюцію нормативного змісту. Преамбули не є лише риторичним обрамленням; вони можуть допомогти розкрити фундаментальні (світоглядні) припущення, що лежать в основі договору. Про це, наприклад, свідчить та напружена

Таке завдання, насамперед, вирішувала Загальна декларація прав людини¹⁶. В її преамбулі йдеться про те, що для забезпечення загальної поваги і додержання прав людини і основних свобод «величезне значення має спільне розуміння характеру цих прав і свобод» (а common understanding of these rights and freedoms is of the greatest importance).

Шляхом ухвалення Декларації була вирішена одна з проблем, існування якої визнавав сам Лок. Він писав: «Оскільки закон природи є неписаним і тому його не можна знайти ніде, окрім як у розумі людей, ті, хто через пристрасть чи особистий інтерес неправильно цитують його або неправильно застосовують, не можуть бути так легко переконані у своїй помилці там, де немає встановленого судді¹⁷ (For the Law of Nature being unwritten, and so no where to be found but in the minds of Men, they who through Passion or Interest shall miscite, or misapply it, cannot so easily be convinced of their mistake where there is no establish'd Judge) [ТТ 2.136]. З ухваленням Загальної декларації права людини набули доволі чітких формулювань і ці формулювання отримали загальне визнання – таким чином, була досягнута більша ясність в розумінні предмета.

Жак Марітен, який спостерігав за підготовчою роботою з розробки Декларації і якому було доручено написати вступ до видання UNESCO «Права людини: коментарі та інтерпретації», дійшов висновку, що Загальна декларація є результатом прагматичної згоди представників держав, які представляли різні культури, релігійні течії та ідеології. Він наголошував, що світоглядна різниця між тими, хто розробляв Декларацію, не дозволяла знайти ані якесь прийнятне для всіх обґрунтування прав людини, ані їх спільну інтерпретацію, але натомість були віднайдені загальні формулювання певного переліку статей, з якими всі погодилися [13, с. 1].

Загальна декларація не була документом, що зобов'язував. Але навіть попри це, вона не була прийнята одностайно. Її було ухвалено в 1948 році, коли в ООН було всього 58 членів; і навіть тоді за Декларацію проголосували 50 країн, а 8 – утрималися. Серед країн, які утрималися, СРСР, Українська РСР, Білоруська РСР, країни, що перебували під сильним політичним впливом СРСР: Чехословаччина, Польща, Югославія, а також Саудівська Аравія і Союз Південної Африки (англ. Union of South Africa¹⁸)¹⁹. Хай там як, але згодом, через розширення ООН до організації, що об'єднує всі країни світу, Декларація набула статусу еталону, чия нормативна вага реалізується через міжнародні договори і різноманітні резолюції²⁰. Проте, для надання правам людини дієвості були потрібні додаткові кроки.

Наступним значущим документом щодо прав людини була Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950), більше відома як Європейська конвенція про захист прав людини. В преамбулі до Конвенції наголошено, що фундаментальні свободи «найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать» (fundamental freedoms ... are best maintained on the one hand by an effective political democracy and on the other by a common understanding and observance of the Human Rights upon which they depend). Тобто, в Конвенції також йдеться про необхідність позитивного закріплення і спільного визнання певних норм.

дискусія навколо формулювань Загальної декларації прав людини, яка розгорталася під час підготовки її тексту. Щодо таких дискусій, див., наприклад: Schabas, W. A. (2013). The Universal Declaration Of Human Rights – The Travaux (1st ed., 3–Vol Set). Cambridge University Press.

¹⁶ Доступно за посиланням укр.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 або англ.: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

¹⁷ Лок бачив вирішення цієї проблеми через надання повноважень з оцінки незалежному і безсторонньому судді, який, будучи людиною, мав би мати в своїй душі уявлення про Природний Закон.

¹⁸ Союз Південної Африки – це історична назва сучасної Південно-Африканської Республіки, що використовувалася з 1910 по 1961 рік.

¹⁹ Див. інформацію за посиланням:

<https://web.archive.org/web/20190121232151/http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?session=140243550E15G.60956&profile=voting&uri=full=3100023~!909326~!676&ri=1&aspect=power&menu=search&source=~!horizon>

²⁰ Тут ми не можемо утриматися від коментаря щодо наведених висловлювань Марітена: для нього «весь світ» складався з 58 країн, значна частина яких перебували під впливом держав-переможців у Другій світовій війні. При цьому схоже, що реакція тих країн, що утрималися від голосування, була обумовлена не обов'язковим характером Декларації. Наведена вище статистика щодо МПГП і ФП руйнує ідилічну картину, яка викликала ейфорію реакцію Марітена.

Як зазначено там же, метою Конвенції є гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації (enforcement of certain of the rights stated in the Universal Declaration): не заперечуючи за рештою формулювань, що містяться в Загальній декларації, статусу прав людини, ЄКПЛ гарантує не всі, але лише певні права, передбачені Декларацією (хоча це і стосується переважної більшості її положень).

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) в значущій для нас частині повторює написане вище: в ньому наголошується на необхідності визнання невідчужуваних прав всіх членів людської сім'ї і вже надається обов'язкового характеру зобов'язанням з дотримання цих прав. Пакт, так само як і ЄКПЛ, поширює обов'язковий характер не на всі положення Загальної декларації.

Проте, якщо ми тепер звернемо увагу на вимоги щодо демократичного устрою держав, відображені в міжнародному праві, то ситуація має інший вигляд: положення міжнародних актів (і це стосується не лише царини прав людини) виходять радше з «віри в те, що національна держава з необхідністю є осередком демократії»²¹, ніж встановлюють певні зобов'язання. Хоча роль демократії визнається, узгоджені урядами формулювання не містять строгих вимог щодо забезпечення дієвого демократичного режиму. Як ми вже зазначали, положення міжнародного права, які стосуються демократичного політичного режиму, навряд чи можуть бути переформульовані в термінах чітких зобов'язань держави.

В нормативному контексті вимоги до демократичного режиму найповніше викладені у статті 21 Загальної декларації, яка передбачає право на участь в управлінні державою, доступ до державної служби та ключовий принцип: «воля народу повинна бути основою влади уряду». Ця воля має виявлятися через періодичні справжні вибори при загальному рівному виборчому праві та таємному голосуванні. Стаття 25 МПГПП передбачає право на участь в управлінні, доступ до держслужби та виборчі права за аналогічними стандартами. Проте стаття 3 Першого протоколу до ЄКПЛ обмежується лише вимогою проводити вільні вибори до законодавчого органу з розумною періодичністю, не вимагаючи безпосередньо загального виборчого права чи широкої участі в управлінні справами суспільства. Зокрема, вимоги статті 3 Першого протоколу до ЄКПЛ не поширюються на вибори до органів місцевого самоврядування, вибори Президента, доступ до державної служби тощо²². В обох юридично зобов'язуючих актах (ЄКПЛ і МПГПП) не відтворена у зобов'язальній формулі основна ідея Загальної декларації – воля народу як основа влади уряду.

Проте, захищеними на рівні індивідуальних скарг є виборчі права як індивідуальні права, однак «демократія як така», певний політичний режим не може бути захищений в такий спосіб. Решта згадок про демократію в контексті прав людини, якщо не зводити її лише до недискримінації²³, мають вигляд радше данини традиції. Такі згадки наводяться в актах, що не мають зобов'язальної сили та/або розташовані в преамбулі, що гарантовано позбавляє їх нормативної сили (окрім опосередковано як засобу тлумачення).

Напевно, першим міжнародним актом, в якому демократія згадується в такий спосіб, є Європейська конвенція про захист прав людини, в преамбулі якої демократія зазначена як фактор, від якого залежить реалізація прав людини, (fundamental freedoms ... are best maintained on the one hand by an effective political democracy). У резолюціях і деклараціях ООН згадки про демократію в такому контексті розпочали з'являтися з середини 1990-х років. Хоча такі згадки можна виявити дедалі все частіше, частота їх повторень не підвищує їх юридичний статус, оскільки ці акти не мають обов'язкової сили.

Вже згадувана нами Резолюція ГА ООН «Підтримка системою Організації Об'єднаних Націй зусиль урядів щодо розвитку та зміцнення нових або відроджених демократій»²⁴, яскраво демонструє суперечливість положень міжнародного права у царині демократичних стандартів. У преамбулі цієї резолюції наголошується на тому, що права людини, верховенство права і демократія є взаємопов'язаними і взаємно підсилюють одне одного. Водночас, резолюція також

²¹ Ця вдала фраза запозичена у Jamie Mayerfeld [14, с. 187], проте там вона вжита в дещо іншому контексті і має дещо відмінне значення від того, яке ми надаємо їй в цій праці.

²² Див. Guide on Article 3 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Right to free elections. Доступно за посиланням: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_protocol_1_eng

²³ Наприклад, права жінок на участь у виборах.

²⁴ UN GA. Support by the United Nations system of the efforts of Governments to promote and consolidate new or restored democracies A/RES/62/7, 8 November 2007. Retrieved: <https://undocs.org/A/RES/62/7>

підкреслює, що демократія базується на вільному волевиявленні народу, який сам визначає, серед іншого, свою політичну систему, та наголошує на повазі до суверенітету і права на самовизначення, констатує відсутність єдиної моделі демократії. Таким чином, вимоги щодо демократичного режиму, хоча й представлені у базових документах про права людини, істотно обмежені положеннями про право народів на самовизначення і суверенітет, прямо закріпленим в статтях 1 та 2 Статуту ООН²⁵. Іншими словами, кожна країна самостійно визначає власний політичний режим і не зобов'язана дотримуватися певних стандартів демократії, окрім хіба що проведення виборів. Тому, наприклад, декому може йтися, наприклад, про «соціалістичну демократію».

Проведений огляд демонструє, що початково цілісна ідея політичного облаштування суспільства на поточний момент розщепилася. З неї виокремився, з одного боку, комплекс норм, які утворюють права людини, а з іншого – демократичний режим. Ці два компоненти, які за початковим задумом мали б підтримувати одне одного, опинилися в асиметричному статусі. Далі ми перейдемо до детального аналізу наслідків цієї асиметрії в сучасній системі забезпечення прав людини

2.5. Аналітико-політологічний аспект

Група провідних політологів сучасності одноголосно стверджує, що в сучасному спостерігається так званий «демократичний регрес» (democratic backsliding)²⁶. Цей термін охоплює різноманітні процеси, через які державні діячі демонтує або послаблюють демократичні інститути [1, с. 5]. Позиція дослідників настільки однакова, що доволі складно представити її у вигляді дискусії – радше вони наперебівки повторюють подібні тези, фокусуючись хіба що на різних аспектах цього явища. На підтвердження своєї позиції вони наводять як певні приклади з сучасної політичної дійсності (Єгипет, Туреччина, Угорщина, Польща, Росія, Венесуела, Еквадор тощо), так і результати емпіричних досліджень [3].

Авторам йдеться про те, що епоха «традиційних» заколотів («переворотів епохи Холодної війни») відійшла в минуле, на заміну прийшли так звані «заколоти на обіцянках» (promissory coups) [1]. Йдеться про комплекс заходів, які ми назвали б маніпулятивно-популістськими. Самі механізми таких заколотів варіюються, проте в узагальненому вигляді ми можемо описати так: авторитарні лідери приходять до влади цілком законно, без формального порушення законодавства, проте з використанням маніпуляції думками виборців; в подальшому авторитарні лідери використовують владу для руйнування законодавчих обмежень; відбувається це, насамперед, шляхом внесення змін до законодавства, так званий «автократичний легалізм» (Autocratic Legalism) [18]; використовуючи демократичний мандат, вони руйнують систему стримувань, зокрема, шляхом наповнення судів та інших органів лоялістами, встановлення контролю над ЗМІ, придушення нелояльних ЗМІ та НУО тощо; зрештою також можуть бути внесені зміни до виборчого законодавства, які полегшують переобрання авторитарного лідера на новий термін.

Левіцкі і Зіблатт зазначають, що демократії можуть помирати не від рук генералів, а від рук обраних лідерів (президентів чи прем'єрів) і що «трагічний парадокс виборчого шляху до авторитаризму в тому, що убивці демократії використовують самі демократичні інститути – поступово, непомітно й навіть законно – щоб її вбити» [9, с. 8].

Таким чином, демократія є вразливою до злосаміріваних політиків і допоки ще не створено або не винайдено механізмів захисту. Левіцкі і Зіблатт стверджують, що «демократія найкраще працює й довше виживає там, де конституцію підкріплюють неписані демократичні норми. Два основні принципи є базовими для балансу в США: взаємна толерантність і стриманість».

За словами Шеппеле, легалістичні автократи роззброюють критиків ліцемерними заявами, що вони поділяють ті ж цінності, що й самі критики, хоча насправді в такий спосіб приховують протилежні наміри [18, с. 562]. Головною ознакою таких явищ є те, що автократичні легалісти руйнують демократичну систему поступово і формально законними методами, що дозволяє зберегти демократичний фасад, хоча насправді вони підмінюють ідею справжньої демократії простою більшістю та законом, що позбавлений ліберального змісту. Для позначення

²⁵ Див. за посиланням: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

²⁶ Цей вираз настільки поширений серед авторів, що ми не беремося визначити, хто запровадив його першим.

результату такої діяльності Шепеле пропонує термін «франкенштат» (держава-Франкенштейн, Frankenstate), зазначаючи, що звичайні демократичні індикатори навряд чи придатні для виявлення підміни, а усвідомити підміну можна лише завдяки евристичному (через серію питань типу “What if?”), системному аналізу [19].

Про подібні явища в термінах аб'юзивного конституціоналізму (Abusive Constitutionalism) йдеться також в роботі Ландау [6]. Том Гінзбург зазначає: «багато сучасних авторитарних режимів мають конституції з довгими переліками прав, які за формою майже не відрізняються від демократичних... Але функціонують ці інститути зовсім інакше, ніж у демократіях» [4, с. 222].

Стан кризи, поляризація суспільства та харизматичність авторитарних лідерів деякі автори відзначають як умови, що сприяють регресу демократії. Харизматичні лідери можуть використовувати стан кризи і прагнення натовпу до змін як вразливість до маніпуляцій аби формально законно бути обраними. Проте, коли, скориставшись отриманими можливостями, автократичний лідер руйнує конституційну систему, яка могла б забезпечити його підзвітність у довгостроковій перспективі, спроби його усунути від влади стають складним завданням [18].

Такі дослідники, як Борнеманн, Сандгольц та Гінзбург незалежно один від одного відзначають виклики, з якими зтикається міжнародне право в контексті зростання авторитаризму на національному рівні в окремих країнах. Борнеманн, зокрема, демонструє приклади, з якими зіткнувся Суд Справедливості ЄС (ECJ) в контексті конституційної реформи в Угорщині і дотримання верховенства права в процесі судової реформи в Польщі, де цьому суду довелося зіткнутися з позицією «автократичних легалістів». Угорський уряд використав видимість законності для впровадження неліберальних реформ, посиляючись навіть на законодавство ЄС щодо пріоритету захисту національної ідентичності та національної безпеки. Суд Справедливості ЄС формально визнав ці дії незаконними, проте через те, що початкова реакція була надто слабкою, на думку автора, уряд Угорщини зміг адаптуватись і зберегти контроль над ситуацією. У випадку Польщі йшлося про реформи, які підривали незалежність судової системи. Позиція Уряду була заснована на положеннях європейського законодавства, які надавали національним урядам значні повноваження щодо облаштування національної судової системи. Реакція Суду Справедливості ЄС в цьому випадку була значно сильнішою і швидшою, проте влада Польщі дуже повільно імплементує рішення Суду [2].

Гінзбург зазначає, що принципи суверенітету та невтручання використовуються авторитарними державами для захисту від демократизації. Він зазначає, що авторитарні держави поступово просувають свої інтереси, наприклад, послаблюючи положення, спрямовані на захист свободи слова під приводом боротьби з екстремізмом або сепаратизмом і запроваджуючи в такий спосіб більш юридично витончені репресії. Зокрема, для цього авторитарні режими вступають в кооперацію, утворюючи, зокрема, регіональні організації на кшталт (ШОС, ЄАЕС). Ці трансформації відбуваються повільно, з формальним збереженням демократичного лексикону та термінології прав людини, але практичні сенси змінюються на користь авторитаризму. Автор прогнозує зміщення міжнародного права у бік активного використання міжнародної співпраці для укріплення авторитарного правління й, зрештою, вплив авторитарних режимів на сам зміст міжнародного права [4].

Сандгольц, зазначає, що сучасне верховенство права (на національному та міжнародному рівнях) базується на обмеженні державної влади через захист прав людини. З посиланням на порівняльно-критичні дослідження та дані міжнародних організацій він демонструє, що популізм та авторитаризм ведуть до руйнування системи підзвітності, занепаду фундаментальних прав і ерозії міжнародного правопорядку. Зокрема, він зазначає, що руйнування механізмів підзвітності веде до масового порушення прав людини, оскільки зникають засоби впливу на державу: без підзвітності уряд не несе реальної відповідальності за свої дії і це створює сприятливий ґрунт для зловживань, свавілля, масових порушень прав і свобод. При цьому чим більше держав демонструє цю тенденцію, тим відчутніше спостерігається занепад міжнародного права [17].

Даймонд на підставі емпіричного матеріалу ще в 2015 році відзначав, що з 1974 по 2006 рік у світі відбувалося історичне розширення демократії, що суттєво збільшило кількість демократичних країн, однак із 2006 року розпочалися стагнація та навіть певне послаблення демократичних процесів. В якості причин він зазначає зростання авторитаризму, погіршення якості демократії у нових та стратегічно важливих країнах, а також кризу демократії на Заході, яка стається не внаслідок переворотів, але зловживання владою і поступової ерозії

демократичних інститутів внаслідок дій обраних на виборах лідерів. Причому, як він зазначає, погіршення показників в аспекті верховенства права відбувається навіть у формально демократичних країнах. Менше з тим, його висновки дають підстави для стриманого оптимізму: він зазначає, що демократія залишається цінністю для широких мас і що, наприклад, в Африці «попит на демократію перевищує пропозицію» [3]. Ті ж самі процеси демократичного регресу тривають до сьогодні²⁷.

3. Постановка завдання

Виходячи з виявленого зв'язку та структурної асиметрії між нормативним та політичним компонентами системи забезпечення прав людини, метою цієї статті є аналіз природи, витоків та наслідків цієї асиметрії. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання:

- простежити, як початково цілісна ідея ліберального політичного устрою, сформульована у працях філософів Просвітництва, трансформувалася на практиці;
- порівняти рівень та характер юридичних гарантій для прав людини та для демократичного режиму в ключових міжнародно-правових актах;
- оцінити системні наслідки і ризики, що випливають з асиметрії системи забезпечення прав людини.

4. Методи та матеріали

Це дослідження має теоретичний, міждисциплінарний характер. Для досягнення поставленої мети було використано комплексний підхід, що поєднує декілька аналітичних методів. Історико-філософський аналіз застосовано для простеження генези та еволюції ідей про взаємозв'язок демократії та прав людини, починаючи від праць філософів раннього Просвітництва. Порівняльно-правовий аналіз використано для зіставлення нормативного змісту та рівня юридичних гарантій, що стосуються прав людини та/або демократичного режиму, в ключових міжнародно-правових актах. Аналіз політичних процесів застосовано для вивчення механізмів сучасного «демократичного регресу». На основі синтезу провідних політологічних досліджень цей метод дозволяє реконструювати послідовність дій та інституційних змін, через які відбувається ерозія демократичних режимів та, як наслідок, створюється загроза для системи прав людини.

5. Результати та обговорення

Нормативний комплекс, який ми сьогодні можемо ідентифікувати як такий, що втілює права людини, народився в філософському дискурсі XVII-XIX ст.ст. як невіддільна частина проєкту оптимальної політичної системи. Автори цього проєкту не розглядали права людини як щось, що має самостійну вагу або може існувати за межами системи. Ми можемо метафорично порівняти демократичний режим і нормативні рамки з ніжками стільця, додавши принцип верховенства права як третій складник. Хоча міркування Лока з височини сучасної політичної філософії і суспільних практик і можуть подекуди видатися дещо наївними, вони стали каркасом всього подальшого дискурсу щодо ліберального політичного ладу і прав людини. За Локом, виборний парламент, закони, ухвалені таким парламентом, права людини і верховенство права є рівноцінними елементами бажаного політичного ладу; доповнюючи одне одного, вони всі разом виступають як спосіб обмеження сваволі тих, хто покликаний управляти справами суспільства.

Локові йшлося про «функцію стільця», він не розглядав конструктивні елементи окремо. Спостереження Токвіля разом з міркуваннями Міля підсилили думку про цей взаємозв'язок, показавши, що навіть демократичний режим потребує нормативного обмеження.

Спроба відділити демократичні процедури та інститути від норм, що обмежують владу у відносинах з людиною була продемонстрована під час ухвалення Конституції США. Проте така спроба ґрунтувалася на уявленні про фундаментальний характер прав людини (в сенсі їх

²⁷ <https://www.idea.int/gsod/2024/>

«самоочевидності» і існування незалежно від людської волі), через що вони не вимагають позитивного закріплення.

В середині ХХ ст. сталося так, що нормативний комплекс прав людини набув самостійного існування. Про політику говорять як про мистецтво можливого, і саме з цим, на нашу думку, пов'язане те, що цей компонент отримав потужне підкріплення (на відміну від політичного складника): наведена вище статистика членства в ООН, підписання і ратифікації ключових документів свідчить, що для просування ідеї прав людини на міжнародному рівні була використана унікальна історична і політична ситуація, яка, однак не сприяла аналогічним рішенням щодо демократичних стандартів.

Ухвалення спочатку Загальної декларації про права людини, потім – Європейської конвенції і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права мало непересічний вплив на здійснення прав людини: по-перше, права людини з рівня переважно філософських дебатів були переведені на рівень практики.

По-друге, завдяки загальному визнанню певних формулювань щодо прав людини останні набули дійсно універсального характеру, оскільки отримали визнання з боку всіх держав-членів ООН.

По-третє, в такий спосіб права людини значною мірою набули фундаментальності; хоча й непрямо, була актуалізована локівська ідея Вічного Закону, що обмежує уряд і законодавця: поміщення таких обмежень на міжнародний рівень зробило їх об'єктивним чинником, який національній владі надзвичайно складно нейтралізувати. Хоча міжнародне право прав людини і піддається критиці з тих підстав, що спосіб його створення не є демократичним [14, с. 186–187], проте саме такий – над- або позадемократичний – його характер надав нормам прав людини тих властивостей, які в теорії Лока мало природне право; серед іншого, з урахуванням змісту окремих норм це стало також і запобіжником проти тиранії більшості. Проте, це також робить права людини вразливими для авторитарних режимів: тенденції впливу таких режимів на міжнародне право свідчать про виклики й для прав людини зокрема.

По-четверте, коли йдеться про зобов'язання держав на міжнародному рівні перед лицем інших держав, це робить статус людини недеklarативно невідчужуваним: за таких обставин ані людина, ані уряд у відносинах між собою не можуть скасувати зобов'язання держави за власним бажанням²⁸.

Таким чином, ми погоджуємося з думкою, висловлену Майєрфілдом, що міжнародне право прав людини «доповнює національний конституційний порядок» [14, с. 73]. Міжнародний, подекуди позадоговірний характер прав людини²⁹ надав їм майже непохитного характеру.

Проте міцність ланцюга визначається міцністю його найслабкішої ланки. На фоні підсилення нормативного комплексу прав людини є очевидною слабкість вимог до демократичних гарантій.

Сучасні емпіричні дослідження свідчать про виражену позитивну кореляцію між демократією та правами людини [7]³⁰. Міцні демократичні інститути сприяють захисту прав людини, а повага до прав людини зміцнює демократію. Проте головний ризик, на якому фокусується ця стаття, випливає з асиметричного гарантування цих двох складників політичної системи в сучасних умовах. Оскільки саме демократичний устрій має значно слабші міжнародно-правові гарантії, його ерозія стає найбільш імовірною точкою входу для руйнування всієї системи. Хоча сфера виборів та індивідуальні права або права меншин виглядають незалежними, в певних практичних ситуаціях порушення в царині виборів демонструє високу кореляцію з порушеннями прав людини [6, с. 196].

²⁸ Повне розкриття питання про ефективність міжнародних механізмів гарантування прав людини вимагало б згадати також інститут індивідуальних скарг, проте це виходить за межі нашого дослідження.

²⁹ Йдеться про Загальну декларацію прав людини, яка не передбачає можливості відступу від неї, як це допускають міжнародні договори.

³⁰ Це дослідження, однак, може бути також підставою і для того, аби поставити під сумнів взаємний негативний вплив демократичного режиму і прав людини. Це пов'язано з обмеженням, з яким зіштовхнулися дослідники, а саме з невизначеністю поняття демократії: *“The empirical relationship between democracy and human rights is highly variegated and dependent more on the definitions of democracy that are adopted than human rights, since human rights have been formally articulated through international and domestic law in ways that democracy has not”*. Це обмеження ми вважаємо достатньо серйозним, аби не відмовлятися від наших висновків.

Хоча демократичний режим є необхідним для забезпечення прав людини, не існує норм, аналогічних до норм про права людини, які б прямо і безпосередньо зобов'язували держави забезпечувати такий режим, окрім хіба що вимоги щодо проведення періодичних виборів. Політичний режим значною мірою перебуває поза межами міжнародного права і захищений від міжнародного контролю принципами самовизначення і суверенітету.

Як засіб протидії порушенню прав людини Лок передбачав право на повстання. Періодичні вибори в сучасному світі часто порівнюють з мирним повстанням. Вибори змушують політиків дотримуватися прав людини, проте, якщо режим втрачає демократичні властивості, ця необхідність зникає і права людини перестають бути перешкодою для авторитарних правителів.

Суперечність між правом народів на самовизначення і вимогами щодо певного політичного режиму, разом зі складністю уніфікації демократичних моделей, побоюваннями інструменталізації цих гарантій для втручання у внутрішні справи та низькою ефективністю практичних спроб зовнішньої демократизації [8], є, на нашу думку, причиною слабкості міжнародних гарантій демократичного режиму.

Відсутність прямих зобов'язань з дотримання демократичного режиму на національному рівні в сукупності з нормами, що гарантують суверенітет і право на самовизначення, роблять політичний режим Ахіллесовою п'ятою системи забезпечення прав людини³¹. Сучасні дослідники відзначають ефект «демократичного регресу» (“democratic backsliding”), зазначаючи, зокрема, що одним з викликів демократії є загроза недотримання правил тими, хто перемагає на виборах і перетворює інституційні важелі влади на джерело постійної конкурентної переваги [16].

Автократичний легалізм стає можливим саме тому, що міжнародні норми вимагають лише формального проведення виборів, але безсилі проти змістовної деградації виборчого процесу чи руйнування системи стримувань і противаг.

6. Висновки

Система забезпечення прав людини складається з політичного і нормативного складників. Перший стосується політичного режиму в державі, другий – змістовного наповнення того, що ми іменуємо правами людини: обов'язку держави забезпечити певні стандарти поведінки з людьми, які перебувають під її юрисдикцією.

Хоча нормативний аспект системи забезпечення прав людини ефективно гарантований міжнародними зобов'язаннями України, аналогічні гарантії щодо демократичного режиму на міжнародному рівні відсутні або є слабкими (це стосується не лише України, але й міжнародного права в цілому). Така асиметрія робить вразливим політичний компонент цієї системи.

Слабкість і фрагментарність гарантій дотримання демократичних стандартів політичного устрою на міжнародному рівні покладає більшу відповідальність за дотримання принципів демократії на національну політичну та правову системи і, зокрема, на органи конституційного судочинства і громадянське суспільство.

Для забезпечення стабільності і злагоди в суспільстві необхідними є пошук і розробка дієвих гарантій забезпечення демократичного політичного режиму і запобігання узурпації влади, встановленню авторитарного або тоталітарного режимів. Оскільки ця проблема є загальним викликом для всього людства, враховуючи відсутність достатніх міжнародних гарантій, акцент з розробки та зміцнення демократичних інститутів має бути перенесений на національний рівень.

References

1. Bermeo, N. (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19. <https://muse.jhu.edu/journals/jod/summary/v027/27.1.bermeo.html>
2. Bornemann, J. (2022). Judicial Responses to Autocratic Legalism: The European Court of Justice in a Cleft Stick? *European Papers*, 7(2), 651–670. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/592>

³¹ Детальніше про дебати в цій частині див. [14, с. 217–227].

3. Diamond, L. (2015). Facing up to the democratic recession. *Journal of Democracy*, 26(1), 141–155. <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0019>
4. Ginsburg, T. (2020). Authoritarian International Law? *American Journal of International Law*, 114(2), 221–260. <https://doi.org/10.1017/ajil.2020.3>
5. Hamilton, A., Madison, J., & Jay, J. (2003). *The Federalist: With Letters of Brutus* (T. Ball, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
6. Landau, D. (2013). Abusive Constitutionalism. *U.C. Davis Law Review*, (47), 189–260. <https://ir.law.fsu.edu/articles/555>
7. Landman, T. (2018). Democracy and human rights: Concepts, measures, and relationships. *Politics and Governance*, 6(1), 48–59. <https://doi.org/10.17645/pag.v6i1.1186>
8. Leininger, J., & Grävingholt, J., & Schlumberger, O. (2009). *The Three Cs of Democracy Promotion Policy: Context, Consistency and Credibility*. German Development Institute. https://www.idos-research.de/fileadmin/migratedNewsAssets/Files/BP_1.2009.pdf
9. Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. Crown.
10. Locke, J. (2003) *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. (Ian Shapiro, ed., with essays by John Dunn, Ruth W. Grant and Ian Shapiro.) New Haven: Yale University Press. (Original work published 1713).
11. Maggs, G. E. (2007). A concise guide to the Federalist Papers as a source of the original meaning of the United States Constitution. *Boston University Law Review*, (87), 801–847. <https://www.bu.edu/law/journals-archive/bulr/documents/maggs.pdf>
12. Main, J. T. (1990). The Antifederalists. In B. Ollman & J. Birnbaum (Eds.), *The United States Constitution: 200 Years of Anti-Federalist, Abolitionist, Feminist, Muckraking, Progressive, and Especially Socialist Criticism* (pp. 60–72). New York University Press.
13. Maritain, J. (1948). *Introduction*. In *Human rights: Comments and interpretations*. UNESCO. <https://surl.li/zeurpx>
14. Mayerfeld, J. (2016). *The promise of human rights: Constitutional government, democratic legitimacy, and international law*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
15. Mill, J. S. (1998). On Liberty. In J. Gray (Ed.), *On Liberty and Other Essays* (pp. 17–137). Oxford, New York: Oxford University Press. <https://archive.org/details/mill-john-stuart-on-liberty-0192833847-1998>
16. Roberts, K. M., Bunce, V. J., Pepinsky, T. B., & Riedl, R. B. (2025). Global Challenges to Democracy: Backsliding, Resiliency, and Democratic Theory. In V. J. Bunce, T. B. Pepinsky, R. B. Riedl, & K. M. Roberts (Eds.), *Global Challenges to Democracy: Comparative Perspectives on Backsliding, Autocracy, and Resilience* (pp. 7–32). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009602570.002>
17. Sandholtz, W. (2019). Resurgent Authoritarianism and the International Rule of Law. *KFG Working Paper Series*, No. 38. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3444799>
18. Scheppele, K. L. (2018). Autocratic Legalism. *University of Chicago Law Review*, (85), 545–584. <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol85/iss2/9>
19. Scheppele, K. L. (2013). The rule of law and the Frankenstate: Why governance checklists do not work. *Governance*, 26(4), 559–562. <https://doi.org/10.1111/gove.12049>
20. Storing, H. J. (1981). *What the Anti-Federalists were for: The political thought of the opponents of the Constitution*. University Of Chicago Press.
21. Tocqueville, A. de. (2010). *Democracy in America* (E. Nolla, Ed.; J. T. Schleifer, Trans.). Liberty Fund, Inc. (Original work published 1835).